

בירורים בסוגית „שטרא זייפא“

מסכת ב"ב פרק חזקת הכתים דף ל"ב ע"ב

„ההוא דאמר לחבריה מאי בעית בהאי ארעא א"ל מינך זבינתא והא שטרא, אמר ליה שטרא זיפא הוא, גחין לחיש ליה לרבה אין שטרא זיפא הוא מיהו שטרא מעליא הוה לי ואירכס, ואמינא אנקיט האי בידאי, כל דהו. אמר רבה מה לו לשקר אי בעי אמר ליה שטרא מעליא הוא, אמר רב יוסף אמאי קסמכת אהאי שטרא, האי שטרא חספא בעלמא הוא. וכו'.

הבעיה העיקרית בלימוד הסוגיה היא להבין את סברת רב יוסף שאין המחזיק נאמן במיגו, והתלבטו בכך המפרשים ויש להם שיטות שונות להסברת הענין. כדלהלן:

א

שיטת ריב"ם, מובאת בתוס': „... דלא אמרינן מיגו להוציא ממון ומה שהוא מוחזק בקרקע אינו כלום דקרקע בחזקת בעליה עומדת, כיון שאין לו שטר ולא חזקה, אלא בדברים בעלמא שאומר, שטרא מעליא הוה לי ואירכס. ולא אמרינן מיגו אלא להחזיק ממון שיכול לפטור עצמו ע"י מיגו, א"ג אם יש לו שטר או חזקה וזה בא לפסול ראיתו או זה יכול לקימו ע"י מיגו כמו קמאי דידי זבנא, מיגו דאי בעי אמר מינך זבינתיה ואכלתיה שני חזקה“.

פרוש זה מובא גם ע"י הרמב"ן בחידושיו בשם הר"י מיגאש, ומבואר בדבריו שבוה נחלקו רבה ורב יוסף אם אומרים מיגו להוציא או לא. לפי"ז יוצא שמכאן המקור להלכה ידועה זו שאין אומרים מיגו להוציא, כי הרי נפסקה הלכה כרב יוסף בוזי. ומה שנפסק כרבה בארעא אין זה סותר לקביעה זו, כי התם אין זה כהוצאת מטלטלין, ואע"פ שיש למערער חזקת מריה קמא, מ"מ אין היא מעכבת את המיגו. רק לגבי חזקת מטלטלין שהיא חזקה במציאות אומרים את הכלל שאין מיגו יכול להוציא ממנה, אבל לגבי חזקת קרקעות שיש לה משמעות בדין אבל לא במציאות אין אומרים את הכלל הזה, ומיגו יכול להוציא ממנה.

עוד יבוארו לקמן שאר השיטות בסוגיה, אולם כבר עכשיו צריך לברר מהי שיטתם ביחס לדברי ריב"ם. לכאורה, יש להסיק מעצם הדבר שלא פרשו את הסוגיה כך, שלא חששו לדין זה שאין אומרים מיגו להוציא ובאמת חולקים עליו. אמנם ר"י המובא אף הוא בתוס' פרש את מחלוקת רבה ורב יוסף בצורה אחרת, אבל מאידך פרש שהכרעת הגמרא לפסוק כרב יוסף בוזי, גובעת מן הסברה שאין אומרים מיגו להוציא, כלומר שלמסקנה קבל את הדין הזה בכללי מיגו. לעומתו הרשב"ם פרש את הכרעת הגמרא כרב יוסף כמבוססת על כללי

ספקות רגילים, ולדבריו יוצא שגם למסקנה אומרים מיגו להוציא. גם הרמב"ן כתב זאת מפורש בדחותו את פ"י ריב"ם, ומביא הוכחות שונות שמיגו מועיל אף להוציא ממון. ומתברר, איפוא, שיש בזה מחלוקת הראשונים אם אומרים מיגו להוציא או לא.

ב

שיטת הר"י המובאת בתוס': "... טעמא דרב יוסף דלא אמרינן מיגו הכא כיון דלית ליה הכא מיגו אא"כ שקר תחילה, שהוצרך לשקר תחילה ולומר, והא שטרא".

ג

שיטת שניה של ר"י, ומובאת אף היא בתוס': „משום הכי לא אמרינן הכא מיגו משום דהוה חוזר וטוען, דמעיקרא טען והא שטרא, ועתה חוזר בו ומודה דחספא בעלמא הוא, אלא שטרא מעליא הוה ליי".

הלכה זו שאין אדם חוזר וטוען מבוארת לעיל בסוגיה בדף ל"א ע"א, ולכן צריך להסביר מהי המחלוקת בין רבה לרב יוסף, כי קשה לומר שנתלקו בשאלה זו גופא. ועוד צריך להבין איך סוברים שאר הראשונים שלא חשו לסברה זו שהמחזיק לכאורה, חוזר וטוען.

אכן הובא בראשונים, בסוגיה לעיל, בשם הר"י מיגאש שדוקא אם באו עדים בינתיים אז אינו חוזר וטוען, אבל אם לא באו עדים בינתיים מצי לאפוכי טענתיה מפטור לפטור, וכגון שאמר מתחילה לא לויתי, ושוב טען את"כ לויתי ופרעתי שנאמן אע"פ שמכחיש דבריו הראשונים, וא"כ יש לומר כך אף בסוגיתנו שלמרות שחוזר בטענתו מ"מ יכול לעשות זאת כי זה מפטור לפטור ולא היו עדים בינתיים המכחישים טענתו הראשונה, וכך נראה להסביר מדוע כל הראשונים לא פרשו את הסוגיה בדרך זו. אך עדין לא התבארה שיטת ר"י עצמה, ובמה נתלקו רבה ורב יוסף.

הקצוה"ח סימן פ' סק"ג דן ומברר הלכה זו של גאמנות לחזור מפטור לפטור, וכתב שבפשטות נראה מדברי הפוסקים שנאמנותו מבוססת על מיגו שהיה יכול להשאר בטענתו הראשונה. אך הקצות בעצמו מפרש בצורה שונה, ואומר שטענתו הראשונה „לא לויתי" לא מהוה בשלב זה הודאת בע"ד המכחישה כל טענה אחרת כמו „לויתי ופרעתי" כי עדין לא התחייב אף לטעון טענה ממשית מפני שהמוציא מחברו עליו הראיה. לכן אין טענתו נחשבת אלא כדחית התובע בלבד, ואין חשיבות לצורת הדחיה, והרי היא כמי שלא נחקרה עדותו. ולכן יכול לחזור בו מפטור לפטור.

ונראה שכאן בסוגיתנו אין אפשרות לומר את סברת קצוה"ח כי כאן יד המערער על העליונה, מפני שיש לו חזקת מריה קמא, ולכן המחזיק חייב לטעון טענה ממשית המצדיקה את החזקתו בקרקע, ומשום כך אנו חייבים לחקור את טענתו, הנחשבת בשל כך להודאת בע"ד המכחישה כל טענה אפשרית אחרת, ומפני כך שוב אינו יכול לחזור בו את"כ מטענתו הראשונה.

כך נראה להסביר את דברי רב יוסף בגמרא ע"פ שיטת ר"י כי אין אדם טוען חוזר וטוען. אך לפי"ז צריך להסביר את דברי רבה בגמרא, אם אין

ברצוננו לומר שנחלקו בסברת הקצות. ונראה אולי לומר שנחלקו בעצם הדבר אם באמת המחזיק נחשב לחוזר וטוען או לא. ואפשר לומר שבכלל אינו נקרא חוזר וטוען כי טענתו היסודית היתה ונשארה כל הזמן אותה טענה והיא שהקרקע קנויה לו מן המערער, ואין הוא חוזר מטענתו זו, וכל התסבוכת נוצרה מכך שבבואו להוכיח את טענתו, אמר בתחילה דבר אחד, "והא שטרא" ואח"כ חזר בו ואמר שהיה לו שטר אחר שאבד. אבל גם בשלב זה נשאר בטענתו הראשונה שהעובדה היתה שקנה את הקרקע מפלוני, ויתכן שזו סברת רבה שנאמן במיגו מפני שאינו חוזר וטוען. ואם תמצי לומר, הרי אפשר שזו גם סברת שאר הראשונים שחלקו על הר"י ולא קבלו כלל את שיטתו.

ד

שיטת רשב"ם: "... ולא דמי לשאר מה לו לשקר שבגמרא, ששתי טענות יכולות להיות אמת, אותה שהוא טוען ואותה שהוא היה יכול לטעון ולא טען, דאמרינן מיגו. אבל הכא דמי למה לו לשקר במקום עדים, שהרי כל כתו וחזקתו בקרקע זו ע"י האי שטרא הוא, והיאך נאמר מה לו לשקר בשטר זה אי בעי אמר שטרא מעליא הוא, והלוא מודה שהשטר פסול, והודאת בע"ד כמאה עדים, ואילו באו שני עדים שאמרו שהוא פסול ליכא תו מה לו לשקר".

פרוש זה של הרשב"ם צריך באור, וגם הרמב"ן שהביאו הקשה עליו שהרי השאלה במקומה עומדת מדוע לא יהא המחזיק נאמן במיגו.

ונראה אולי לומר שיש כאן בדברי הרשב"ם חידוש עקרוני בידינו מיגו והוא המסביר את דבריו. הרשב"ם משווה את המיגו במקרה זה למיגו במקום עדים, כלומר שהודאתו בנידוף השטר ממלאת את מקום העדים, והמיגו אינו מועיל נגדה כמו שאינו מועיל נגד העדים. ויוצא מזה, שגם כאשר אנו מנסים להפעיל את המיגו, וכאילו שהוא טוען עכשו את הטענה האפשרית במקום הטענה הנוכחית, גם אז אין אנו מתעלמים מחלק אחד בטענתו הנוכחית והוא ההודאה בנידוף השטר והיא סותרת את המיגו ומבטלתו, כי אנו מתיחסים אליה כמו אל עדים השוברים ומבטלים את כח המיגו.

וצריך לפרש שטענתו השניה מתחלקת לשני חלקים: 1. "אין שטרא ויפא" 2. "מיהו שטרא מעליא הוה לי ואירכס".

ואמנם שני החלקים הללו נשמעים כסיפור אחד, אבל מבחינה דינית יש הבדל גדול ביניהם, שחרי טענתו הממשית היא שקנה את הקרקע והיה לו שטר ואיה על כך, אך הוא אבד, וזוהי טענה פשוטה של מחזיק קרקעות, אך גרועה מפני שאין לו שטר או חזקה, ולכן צריך להיעזר במיגו ע"מ שנאמינו. וכל זה נמצא בחלק השני של דבריו. אבל החלק הראשון בטענתו אינו מהנה חלק חיובי ומועיל להוכחת צדקתו, אלא שזה כמין ספור דברים בעלמא שאינו נחוץ לברור דבריו.

לכן כאשר אנו מאמינים לטענתו מדין מיגו, אין הוא פועל אלא לגבי אותם חלקים בדבריו השייכים ממש לטענתו, אבל לא לגבי תוספות שאינן שיכות לטענתו ובהעדר כח המיגו על אותו חלק בדבריו, ממילא אין המיגו

מועיל כלל כי ההודאה בזיוף שרירה וקימת ומבטלת את כחו. ודברים אלו אמורים אף אם נאמר שמיגו מובנו ברור, אך מ"מ בבי"ד אין ברורים סתמיים אלא אלו השייכים למסגרת הדיון דהיינו עדות, או טענת בעל דבר. ורק על אלו שייך לומר ברור של מיגו ולא על דברים סתמיים שאינם שייכים למסגרת זו.

ה

שיטת הרמב"ן: "...דהך שטרא לא מקימא בבי דינא באשרתא וכי אתא לבי דינא א"ל האי שטרא זיפא ממש... גחין לחיש וא"ל לרבא אין זיפא... מיהו שטרא מעליא הוה לי ואירכס. ואמר רבה מה לו לשקר אי בעי אמר שטרא מעליא הוא ומקים ליה בסהדי, כלומר אם יכול לקימו נאמן במיגו, ואם אין העדים מצוים לקימו ודאי אינו נאמן דהא ליכא מיגו. וא"ל רב יוסף אמאי קא סמכת אהאי שטרא, האי שטרא חספא בעלמא הוא, דהא אינו מקוים, וכל זמן שלא נתקים הרי הוא כחרס... וא"ת הרי היה יכול לקימו, כל זמן שלא נתקים כחרס הוא, ועכשו אין בי"ד נוקקים לו שיקימו ויהא אח"כ נאמן במיגו שהרי הודה שהיה כחרס הנשבר והיאך בי"ד נוקקים לחרס כדי להאמינו לזה בדין מיגו. הרי זה שהקדים טענותיו טפס והפסיד".

עיקרו של פרוש זה הוא בהעמדת הסוגיה באוקימתא שמדובר בשטר שאינו מקוים. ולכן טוען רב יוסף שאין כאן מיגו, אבל אילו היה השטר מקוים או לכונ"ע היה נאמן במיגו.

גם להסברת שיטה זו צריך לומר שמיגו אינו ברור סתמי המועיל ללא הגבלה, דא"כ מאי נ"מ אם השטר מקוים או לא. אלא צ"ל שהמיגו מועיל אך ורק במסגרת הטענה, ולכן כאשר יש חסרון חיצוני כמו כאן שחשטר אינו מקוים ואין אפשרות כעת לקימו. כי אין בי"ד נוקקים לו, או אין המיגו מועיל כי אינו יכול לשנות את הנתונים המציאותיים.

וצריך להוסיף שאין ראייה שהראשונים האחרים שלא פרשו כמו הרמב"ן חולקים עליו, כי אפשר לומר שלא רצו להעמיד את הסוגיה באוקימתא שמדובר שהשטר אינו מקוים, וסברו שמדובר בכל מקרה אף אם השטר מקוים ולכן פרשו פרושים אחרים.

ו

שיטת הרמב"ם בפט"ו מהלכות טוען ונטען ה"ט: „הביא המערער עדים שזו השדה שלו, וזה שבתוכה טוען ממך לקחתיה והרי שטרי, והוציא שטר מקוים, טען המערער שהוא מזויף והודה בעל השטר ואמר כן הוא, אבל היה לי שטר כשר ואבד ולקחתי זה שבידי כדי לאיים עליו שיודה שמכר לי באמת, הואיל ואילו רצה היה אומר בשטרו שהרי מקוים הוא, הרי זה נאמן ואין מוציאים את השדה מתחת ידו וישבע היסת“.

פי"ד מהלכות מלוה ולוה ה"ו: „הוציא עליו שטר מקוים ואמר הלוה מזויף הוא ומעולם לא כתבתיו או שטר אמנה הוא, ואמר המלוה כן הדברים, אבל שטר כשר היה לי ואבד, אע"פ שהמלוה הוא ששבר את שטרו, ואילו רצה

אמר אינו מזויף שהרי נתקיים בכ"ד אינו גובה בו כלום, אלא נשבע הלוח היסת ונפטר, שהרי זה השטר כחרס הוא חשוב".

הלכות אלו של הרמב"ם מבוססות על הכרעת הגמרא שהלכה כרבה בארעא, והלכה כרב יוסף בוזי.

לגבי הכרעה זו נחלקו הראשונים כמבואר בתוס' אשר בסוגיתנו. הרשב"ם והרמב"ן כתבו שזה מפני שהיה ספק כמי לפסוק, ולכן בקרקע השאירו את המחזיק על הקרקע, ובזוי פטרו את הלוח לשלם, והכל מספק. לעומתם כתב ר"י שזו הכרעה ודאית, וטעמו של דבר שבזוי לא האמינו למיגו כי זה מיגו להוציא, אבל בקרקע אין זה נחשב למיגו המוציא מפני שקרקע בחזקת בעליה עומדת. ואע"פ שר"י בעצמו לא פרש את מחלוקתם של רבה ורב יוסף כתלויה בשאלה זו, מ"מ לגבי הלכה הסביר שאלו היו גמורי הגמרא בהכרעה את המחלוקת. ולפי"ז יוצא שבמחלוקת העקרונית הלכה כרבה שאומרים מיגו, אלא שבמקרה השני, בזוי, נפסקה הלכה כרב יוסף ולא מטעמיה אלא מפני שזה מיגו להוציא.

ומסתבר שלפי שיטת ריב"ם שזו היתה מחלוקתם המקורית בענין מיגו להוציא, בודאי שיסביר כך את הכרעת הגמרא, שהלכה כרבה בקרקע ומטעמו, והלכה כרב יוסף בזוי, ומטעמו. בבואנו לבדוק מהי שיטת הרמב"ם הרי הדבר ברור, שהוא לא הסביר כדברי ר"י שהגמרא פסקה בזוי כמו רב יוסף אך לא מטעמו המקורי אלא מפני גורם חיצוני — מיגו להוציא, שהרי כתב בפרוש בהלכות מלוה ולוה שאין המלוה נאמן במיגו משום שהשטר חשוב כחרס, כלומר שסיבת ההלכה נובעת בפרוש מדברי רב יוסף, "דהאי שטרא חספא בעלמא", ז"א שלשיטתו הלכה כרב יוסף בזוי ומטעמיה.

עוד מוכח שהוא לא פירש בסוגיה כשיטת רמב"ן שבשטר שאינו מקוים עסקינו, כי הרי הדגיש מפורש שמדובר בשטר מקוים, ועל כך עמד כבר הכסף משנה.

עוד מסתבר שלא פסק את מה שפסק מטעם ספק כמו שפרשו הרשב"ם והרמב"ן שהרי כתב: "זה השטר כחרס הוא נחשב" ומשמע שזה פסק ודאי החלטי שאינו נובע מהלכות ספקות ובלית ברירה. לכן נראה בפשטות ששיטתו היא כשיטת ריב"ם שמחלוקתם בגמרא היתה בענין מיגו להוציא והכרעת הגמרא אף היא קשורה ישירות לענין זה שחלקו בין קרקע, שאין בה חסרון של מיגו להוציא, ובין זוי שלגביהם יש חסרון של מיגו להוציא.

ושיטת הריב"ם היא מיוחדת בזה שהכרעת הגמרא היא ודאית ואינה חורגת מטעמי מחלוקתם, וכך נראה מפסק הרמב"ם, ויוצא, איפוא, ששיטתו שאין אומרים מיגו להוציא בזוי.

ז

פסק השו"ע חר"מ סימן קמ"ו סעי' כ"ה: "הביא המערער עדים שזו השדה שלו, וזה שבתוכה טוען ממך לקחתיה, והרי שטרי והוציא שטר מקוים. טען המערער שהוא מזויף והודה לו בעל השטר ואמר כן הוא, אבל היה לי

שטר כשר ואבד, ולקחתי זה שבידי כדי לאיים עליו שיודה שמכר לי, באמת הואיל ואילו רצה היה עומד בשטרן שהרי מקוים הוא ה"ז נאמן ואין מוציאים השדה מתחת ידו וישבע היסת".

ח"מ פ"ג סעי' ד': „הוציא עליו שטר מקוים ואמר הלוא מזויף או אמנה, ואומר המלוא כן הדבר אבל שטר כשר היה לי ואבד, נשבע הלוא היסת ונפטר".

יש הבדל ניכר בין פסק הרמב"ם ובין פסק השו"ע, כי בשו"ע לא נזכרה ההדגשה המנמקת את חסר גאמנות המלוא מפני שהשטר כחרס כמו שכתב הרמב"ם וכדברי רב יוסף בגמרא. ע"י השמטה זו ניתן, איפוא, להבין את פסק ההלכה בשו"ע לפי כל שיטות הראשונים.

יתכן שאפשר לפרש שטעם הדבר הוא מפני הספק כמי לפסוק, ואפשר לפרש שזה מטעם ודאי שאין אומרים מיגו להוציא. אך כמובן שצריך לבדוק את שיטת המחבר בענין מיגו להוציא, וזה מתבאר בחו"מ סימן פ"ב סעי' י"ב. ואמנם אם סברת ההלכה כאן היא מטעם מיגו להוציא וכדברי ר"י בתוס', אז אפשר לקימה אף לפרוש רמב"ן, כי באמת בגמרא אמר רב יוסף שאין אומרים מיגו מפני שאין השטר מקוים, אבל מאחר ופסקו בזווי' כמותו אך לא מטעמו. אלא מפני שאין אומרים מיגו להוציא. ממילא זה נכון וחל גם לגבי מקרה של שטר מקוים.